

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота

магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ МОВЛЕННЄВОЇ
ГОТОВНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ
МОВЛЕННЯ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ»**

Виконала магістрантка
спеціальності: 016 Спеціальна освіта. Логопедія.

Спеціальна психологія

Філюк Дарина Сергіївна

Керівник:

Левицький В.Е. кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент:

Вержиховська О.М. кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

м.Кам'янець-Подільський – 2018 року

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Окремі теоретичні аспекти розвитку мовлення у дітей дошкільного віку як базового компонента підготовленості до школи	
1.1. Психофізіологічна структура мовленнєвої діяльності і її формування у онтогенезі.....	7
1.2. Сутність, взаємообумовленість та взаємодія інтелекту, мови та мовлення.....	15
1.3. Сутність та критерії адаптації до шкільного навчання. Шкільна дезадаптація.....	20
1.4. Рівні ЗНМ у дітей дошкільного віку та їх загальна характеристика.....	30
1.5. Особливості розвитку мовлення у дітей з його порушеннями як складової готовності до школи.....	41
Висновки до розділу	44
Розділ II. Діагностика мовленнєвої готовності дітей із загальним недорозвитком мовлення до навчання у спеціальній школі	
2.1. Опис методики вивчення складових мовленнєвої готовності дітей із загальним недорозвитком мовлення шестирічного віку до навчання у школі.....	48
2.2. Характеристика словникового запасу шестирічок із загальним недорозвитком мовлення.....	50
2.3. Характеристика стану сформованості зв'язного мовлення та його граматичної будови у дітей шестирічного віку із загальним недорозвитком мовлення.....	57
2.4. Специфіка комплексної та узгодженої роботи з дітьми із загальним недорозвитком мовлення у першому класі спеціальної школи.....	61
Висновки до розділу	73
Висновки	77
Список використаних джерел	82
Додатки	
Додаток А.....	87

Вступ

Актуальність теми. Мовленнєва готовність до школи – один із важливих аспектів, з погляду, яке значення має мовлення у засвоєнні знань і інтелектуальному розвитку дитини. Ця проблема набирає більшу актуальність при підготовці до школи дітей з порушеннями мовлення. Відхилення у мовленнєвому розвитку є структурою більш складного симптомокомплексу, що негативно впливає на засвоєння шкільної програми, формування особистості дитини, процес її соціальної адаптації.

Сучасні наукові дослідження у спеціальній педагогіці, психології, логопедії ще не мають теоретично обґрунтованої і практично цілеспрямованої системи вивчення питання підготовки дітей з порушеннями мовлення до навчання у масовій загальноосвітній школі; мало досліджень про специфіку особливостей мовленнєвого розвитку як одного з основних показників загального розвитку дітей з порушеннями мовлення, відсутні порівняльні дані про можливості компенсації та корекції відхилень дітей із різними мовленнєвими діагнозами одного віку.

Детальне вивчення вказаної проблеми необхідне для того, щоб створити сприятливі умови для підготовки дітей з порушеннями мовлення до навчальної діяльності у школі. Це дає підстави стверджувати, що не лише існує потреба у науковому дослідженні процесу підготовки дитини з порушеннями мовлення до навчання у школі, а й створення для цього відповідних дефекту і стану дитини, педагогічних умов (індивідуальний, диференційований підхід, обумовлений об'єктивними діагностичними даними; розробка ефективних методичних підходів до навчання дітей у підготовчих групах та класах (інклюзивних або у спеціальних навчальних закладах).

Актуальність і пріоритетність проблеми підготовки дітей до навчальної діяльності у школі викликана тим, що її успішне вирішення сприяє підвищенню рівня розвитку мовлення, мислення дітей і в кінцевому результаті обумовлює підвищення рівня розвитку та становлення як суб'єкта успішної навчальної діяльності.

У роботі розглядається ситуація коли дитина з порушенням мовлення (6-7 річного віку) з тих чи інших причин (не відвідувала спеціальний або масовий дошкільний заклад, не була охоплена логопедичною допомогою або рівень її був недостатнім і непрофесійним, рівень загальної підготовки не був забезпечений батьками або іншими членами родини і т.д.) приходить у спеціальну школу (інклюзивний клас) і існуючі прогалини і недоліки припадають на складний адаптаційний період (коли адаптувати доводиться вже під час шкільного навчання) – важливо визначити зміст та напрямки самого процесу навчання (організація педагогічних умов, діагностика рівня мовленнєвого розвитку, визначення напрямків корекційно-розвивальної роботи) та врахувати отримані результати для організації належної підготовки до навчання дошкільників-логопатів.

У зв'язку з недостатньою розробленістю названої проблеми: визначення рівнів мовленнєвої готовності дітей з вадами мовлення до шкільного навчання, невизначеністю психолого-педагогічних основ процесу підготовки та корекційно-розвивальної роботи, зростають суперечності: між акцентуацією педагогічної значимості процесу підготовки і відсутністю теоретичної і практичної моделі процесу формування необхідного рівня готовності у дітей вказаної нозології до шкільного навчання, не розробленістю теорії і практики педагогічного керівництва цим процесом; між багатогранністю процесу підготовки і консервативністю (уніфікованістю) навчальних програм, методичних посібників для навчально-виховної роботи.

Процес підготовки дітей з вадами мовлення до навчання у школі сприяє привнесенню творчого початку у пізнавальну та комунікативну діяльність, позитивно позначається на виробленні у дітей активного ставлення до учіння та розвиток їх навчальних здатностей.

Реалізація принципів корекційної спрямованості, індивідуального та диференційованого підходу, послідовності, системності, наступності у процесі формування у дітей з порушеннями мовлення здібностей до навчальної діяльності вимагає врахування особливостей їх мовленнєвого

розвитку. Психолого-педагогічна і логопедична значущість проблеми та її недостатня теоретична і методична розробка обумовили вибір теми дослідження та визначення понятійно-категоріального апарату.

Мета дослідження полягає у визначенні педагогічних та логопедичних методичних засад компенсації недоліків підготовки дітей із загальним недорозвитком мовлення до навчання у школі на основі виявлення особливостей їх мовленнєвого розвитку.

Гіпотеза дослідження полягала у припущенні, що діти із порушеннями мовлення із супутнім загальним недорозвитком мовлення третього рівня (як діагнозом що їх об'єднує), направляються для навчання у перші класи спеціальної школи, (інклюзивні, інтегровані) класи, мають різний рівень підготовки до шкільного навчання. Якщо під час навчальної діяльності у школі використати педагогічне забезпечення та спеціально організовану логопедичну роботу, що відповідає рівню розвитку дитини з вадами мовлення і спонукає до засвоєння спеціально розроблених навчальних завдань, це сприятиме більш успішній підготовці таких дітей до подальшої успішної навчальної діяльності.

Об'єктом дослідження є підготовленість дітей шестирічок з вадами мовлення до навчальної діяльності в школі.

Предметом дослідження є діагностика у дітей шестирічок із загальним недорозвитком мовлення третього рівня готовності до навчальної діяльності у спеціальній школі.

Відповідно до мети і загальної гіпотези дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Проаналізувати питання підготовки дітей із загальним недорозвитком мовлення до навчання у школі у науково-теоретичних джерелах з спеціальної педагогіки, психології та логопедії, а також у практиці навчально-виховної та корекційно-розвивальної логопедичної роботи.

2. Визначити стан розвитку словника та зв'язного мовлення дітей шестирічного віку із загальним недорозвитком мовлення третього ступеня як

базових компонентів мовленнєвої готовності до навчання у школі.

3. Обґрунтувати зміст та напрямки корекційно-розвивальної педагогічної та логопедичної роботи з компенсації недоліків підготовки дітей із загальним недорозвитком мовлення до навчання у школі на основі виявлення особливостей їх мовленнєвого розвитку.

4. Описати висновки дослідження.

Методологічну основу дослідження становлять: наукові положення про закономірності розвитку дитини, її мовлення, мислення, творчого потенціалу; класифікація рівнів загального недорозвитку мовлення; системний підхід, що передбачає сукупність елементів вивчення дитини із загальним недорозвитком мовлення у процесі її підготовки до навчання у школі, у взаємозв'язку, цілісності навчально-виховного процесу.

Елементи наукової новизни одержаних результатів: уточнено сутність, різносторонність і взаємообумовленість факторів підготовки дитини до навчання у школі. Підкреслено роль загального недорозвитку мовлення у дезадаптації першокласників.

Практичне значення отриманих результатів: обґрунтований зміст та напрямки комплексної та узгодженої роботи з дітьми з порушеннями мовлення у першому класі спеціальної школи (інтегрованому класі) може бути корисним для студентів спеціальності 016 “Спеціальна освіта. Логопедія”, логопедів, батьків дітей з вадами мовлення.

Апробація результатів дослідження: виступ на науковій конференції студентів та магістрантів КПНУ імені Івана Огієнка за підсумками науково-дослідної роботи (2018 р.).

База дослідження: дослідження проводилось на базі Вінницького дошкільного закладу №17 «Віночок».

Структура роботи: робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

ВИСНОВКИ

Особливості адаптації першокласників: різкість, широта і глибина змін. До труднощів пов'язаних зі вступом до школи, зазвичай відносять: пов'язані з новим режимом дня (актуальні для дітей, які не відвідували дошкільні установи, у них частіше спостерігається відставання у розвитку рівня довільної регуляції поведінки, організованості); адаптації у колективі (виражені у дітей, хто не мав достатнього досвіду перебування в них); у площині взаємин з педагогом(ами); неправильні методи виховання в сім'ї; відсутність єдиних вимог до дитини з боку батьків та інших членів родини; вседозволеність як фундамент егоцентризма; слабкість пізнавальної діяльності; агресивність; педагогічна занедбаність; гіперопіка; наявність хронічних соматичних захворювань; **порушення мовлення** (фонематичного слуху, звуковимови, лексики, граматики); недорозвиток когнітивних функцій; зорового сприймання; динаміки протікання нервових процесів; низький освітній рівень батьків; низька функціональна готовність до

навчання; дефіцит комунікації; неадекватне усвідомлення свого становища (позиції) у групі однолітків; низька працездатність; конфлікти в сім'ї; відсутність умов для підготовки до занять.

До числа педагогічних («шкільних») факторів, що негативно впливають на розвиток дитини та ефективність освітнього середовища, відносяться: невідповідність шкільного режиму темпу навчальної роботи; неадекватні санітарно-гігієнічні умови навчання; інтенсивний характер навчальних навантажень; перевага негативної оціночної стимуляції і виникаючі на цій основі «бар'єри» у стосунках дитини з педагогами; конфлікти батьків з педагогами у супроводі негативних оцінок компетентності останніх за присутності дітей.

Реалізується як: академічна, характеризує ступінь відповідності поведінки дитини нормам шкільного життя (прийняття вимог вчителя і ритму навчальної діяльності, оволодіння правилами поведінки, пізнавальна активність, успішність навчання); соціальна, яка відображає входження дитини у нову соціальну групу, достатня кількість комунікативних зв'язків, вміння вирішувати міжособистісні проблеми і т.д.; особистісна, що характеризує рівень прийняття дитиною себе як представника нової соціальної спільноти, – виражається у вигляді самооцінки та рівня домагань, прагнення до вдосконалення.

Шкільна дезадаптація проявляється: у зниженні інтересу до навчання, у небажанні відвідувати школу; погіршенні успішності; повільному темпі засвоєння навчального матеріалу; неорганізованості, неуважності, повільності або гіперактивності, невпевненості у собі, конфліктності; у негативному ставленні до навчання, домінуванні негативного настрою, недбалому виконанні завдань, небажанні самостійно працювати.

Як пусковий механізм формування шкільної дезадаптації аналізується невідповідність висунутих до дитини педагогічних вимог можливостям їх задовольнити. Незадоволення особистісно значущих потреб дитини у школі та стан фрустраційної напруженості і психічного дискомфорту, що виникає при цьому (ситуативні реакції, що мають тенденцію до повторення і стерео-

типізації) – закономірні етапи формування у цих випадках шкільної дезадаптації. Руйнівна сила цього дисбалансу проявляє себе тим сильніше, чим менше вік дитини. У шкільні роки особливо вразливим у цьому відношенні є період початкового навчання. І хоча прояви шкільної дезадаптації на цьому віковому етапі мають м'які форми, її наслідки для соціального зростання особистості виявляються згубними. У зв'язку з цим перенесення акценту у вирішенні проблеми шкільної дезадаптації на попередження, – є найбільш дієвим шляхом її подолання. Паралельно здійснюється розробка і впровадження в освітні установи комплексу організаційно-методичних заходів з розвитку у школі корекційно-розвиваючої служби, а також методів діагностичної, корекційної та профілактичної допомоги, здатних забезпечити «дітям ризику» адекватні, відповідні їх можливостям умови навчання.

Діти із загальним недорозвитком мовлення відчують труднощі у підготовці до школи. Варіативність клінічних характеристик дітей із ЗНМ виявляє спільні ознаки, а саме: загальне недорозвинення складових компонентів фонетико-фонематичної та лексико-граматичної сторін мовлення. У дітей із ЗНМ формування лексико-граматичної сторони відбувається з труднощами, що зумовлюють уповільнений темп засвоєння граматичних форм, морфологічної та синтаксичної систем мови та спотворення загальної картини мовленнєвого розвитку. Це зумовлено тим, що граматичні значення більш абстрактні, ніж лексичні, а граматична система мовлення організована на основі великої кількості регламентуючих правил. У дітей із ЗНМ спостерігається невідповідність об'єму активного і пасивного словника. Бідність словника проявляється у незнанні багатьох слів, мало слів узагальнюючого характеру, рідко використовуються антоніми, синоніми практично відсутні; неадекватно замінюються слова, мають місце парафазії. Розуміння та використання граматичних форм дітьми із ЗНМ III рівня також характеризується особливостями: недостатнє розрізнення однини та множини іменників, дієслів, прикметників. Діти часто не знають назв

основних кольорів та відтінків, граматично невірно використовують закінчення слів, вимовляють нечітко, розмито, скорочено. Допущені помилки свідчать про недостатнє розуміння та розрізнення вказаних форм, при цьому діти орієнтуються на лексичне значення більш, ніж на граматичне. Діти з III рівнем ЗНМ припускають стереотипні помилки, велика кількість відповідей випадкова при однотипних завданнях, замість правильної відповіді висловлюють своє емоційне ставлення до зображених предметів, часто невпевнені в собі.

У мовленні дітей із ЗНМ III рівня наявні такі помилки: заміни форми одного відмінка формою іншого; використання ненормативних форм (власних); викривлення звуко-складової структури слова; неправильне вживання відмінково-прийменникових конструкцій; нерозуміння або часткове, неадекватне розуміння сутності, неточна або ситуативна відповідь і т.д. Великі труднощі викликають прийменниково-відмінкові конструкції іменників.

Показники рівня мовленнєвого розвитку є провідними і найбільш об'єктивними, тому що надають можливість визначити рівень (міру) підготовки до навчання у школі. При цьому, як ми впевнилися в ході аналізу словникового запасу в цілому (а також у співвідношенні активного і пасивного словникового запасу) та навичок зв'язного мовлення (рівень оволодіння граматичною будовою мовлення), словниковий запас – може бути визначальним фактором. Досить обмежений словниковий запас з притаманними йому викривленнями у структурному та звуковому оформленні, аморфністю семантичного змісту передбачає, як правило, недостатню сформованість граматичної будови мовлення. Але, останнє, як це виходить з матеріалів дослідження, не знаходиться в абсолютній залежності. І при досить розгорнутому словниковому мінімумі дитина може не володіти елементарним зв'язним мовленням.

У процесі обстеження діти із ЗНМ III рівня розуміють смисл простої ситуації, зображеної на пред'явленому малюнку, відносно вірно відповідають

на поставлені запитання до різних членів речення з прямим порядком слів та показують відповідні предмети, дійові особи. У той же час, помітні труднощі при самостійному складанні речення з опорою на наочність. Частіше за усе, діти називають знайомі зображені предмети, деякі дії, використовують прості дво-трислівні фрази за допомогою запитань педагога.

У дітей із ЗНМ III рівня у вільних висловлюваннях переважають прості поширені речення, майже не використовуються складні конструкції. Відмічаються аграматизми: помилки в узгодженні числівників з іменниками, прикметників з іменниками в роді, числі та відмінку. Розуміння зверненого мовлення наближається до норми. Відмічається недостатнє розуміння змін значення слів за допомогою префіксів, суфіксів; спостерігаються труднощі у розрізненні морфологічних елементів, що виражають значення числа та роду, розуміння логіко-граматичних структур, що виражають причинно-наслідкові, часові та просторові відношення.

Покращенню ефективності стану розвитку мовленнєвої готовності буде сприяти те, що: весь процес логопедичної роботи у спеціальній школі буде спрямованим на формування мисленнєвих операцій: аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення (на мовленнєвому матеріалі); логопедична робота проводиться над усією системою мовлення; логопедична робота буде ґрунтуватися на принципі поетапного формування розумових дій: від конкретного до абстрактного (активізація відчуттів, використання наочності); обов'язковий диференційований підхід на заняттях: виходячи із стану розвитку мовлення, рівня знань, степені вираження дефекта, типологічних особливостей; робота пов'язана з розвитком дрібної моторики рук, логопедичної ритміки; зміст логопедичної роботи співвідноситься з програмою навчання грамоти, вивчення рідної мови; ретельне відпрацювання правильних мовленнєвих вмінь, оскільки у дітей логопатів старі зв'язки змінюються важко; необхідно часто повторювати логопедичні вправи, але з елементом новизни за змістом і формою; правильні мовленнєві навички закріплювати в різних ситуаціях, щоб діти могли їх переносити у

самостійне життя; часта зміна видів діяльності, переключення дітей з однієї форми роботи на іншу; дозування завдань, мовленнєвий матеріал ускладнюється поступово; мета заняття повідомляється конкретно, доступно; обирається оптимальний темп роботи, який може визначатися обсягом, часом, рівнем допомоги; слід підтримувати у дітей інтерес до виправлення дефекту; акцентовано важливим є зв'язок логопеда та педагогів, батьків, медичного персоналу.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. – К.: Редакція журналу “Дошкільне виховання”, 1998. – 38с.
2. Бойкова С.В. Развитие лексико-граматического строя речи у дошкольников с ОНР // Логопед в детском саду. – 2006. – №3. – С.42-48.
3. Власенко И.Т. Особенности словесного мышления взрослых и детей с нарушениями речи. – М.: Педагогика, 1990. – 184с.
4. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. – М.: АПН РСФСР, 1961. – 218с.
5. Глухов В.П. Особенности обучения рассказыванию по картине детей дошкольного возраста с ОНР //Дефектология. – № 3. – 1986. – С.11-16.
6. Горай І.В. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ / І.В. Горай // Реабілітаційна педагогіка: Теорія і практика. Полтава: ПДПУ. – 2009. – С.50-67.
7. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» // Освіта. –1993. – № 44-46. – С.5-9.
8. Дубова Н.В. Об особенностях навыков общения дошкольников с ОНР// Логопед в детском саду. – 2006. – №3. – С.36-38.
9. Дувалова С.Н. Речевая готовность старшего дошкольника как ведущий фактор психологической готовности к школе / С.П. Дувалова, Н.В.Халанская // Практическая психология и логопедия. – 2004. – №3. – С.17-51.
10. Дудьев В.П. Невербальная коммуникация и её развитие у дошкольников с общим недоразвитием речи в системе коррекционно–педагогического воздействия // Практическая психология и логопедия. – 2007.– №1. – С.17-21.
11. Дудьев В.П. Системный подход в развитии коммуникативного потенциала дошкольников с общим недоразвитием речи // Логопедия. – 2006. – №2. – С.22-27.
12. Ерёмина В.Н. Формирование семантики многозначного слова у

детей с общим недоразвитием речи // Практическая психология и логопедия. – 2006. – №6. – С.26-31.

13. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. – Екатеринбург: Методист. – 1999. – 74с.

14. Закон України «Про дошкільну освіту» // Дошкільне виховання. – 1998 – №2. – С.3-8.

15. Закон України «Про освіту» // Освіта України № 14 – 1991. – С. 3- 6.

16. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / Автори-укладачі І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33с.

17. К вопросу о формировании лексико-грамматических средств языка у дошкольников с ОНР // Логопед в детском саду. – 2007. – №6. – С.40-52.

18. Концепція дошкільного виховання в Україні. – К.: Освіта – 1993. – 16с.

19. Коррекционно-педагогическая работа в дошкольных учреждениях для детей с нарушением речи / Под ред. Ю.Ф.Гаркуши. – М.: Секачев В.Ю., ООО “Центр Гуманитарной литературы РОН, – 2001. – 157с.

20. Крутий К.Л. Перспективно–календарне планування занять із навчанням мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛШПМ» ЛТД, 2005. – 192с.

21. Кудрова Т.И. Использование моделирования при обучении грамоте дошкольников с недоразвитием речи // Практическая психология и логопедия. – 2006. – №5. – С.51-53.

22. Леонтьев А.А. Психолингвистические проблемы семантики / А.А. Леонтьев, А.М. Шахнарович. – М.: Наука, 1974. – 169с.

23. Леонтьев А.А. Исследования детской речи / А.А. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1970. – С. 312-317.

24. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение

речевого висказнвання / А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1969. – 307с.

25. Леонтьев А.А. Речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1974. – 385с.

26. Леханова О. Работа с дошкольниками с ОНР по обучению пониманию социальных причинно-следственных закономерностей // Дошкольное воспитание. – 2007. – №9. – С.100-105.

27. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. – 269с.

28. Липа В.А. Основы коррекционной педагогики. – Донецк: Лебідь, 2002. – 327 с.

29. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. редактор Н.В.Ярцева – М.: Советская энциклопедия, 1990 – 685с.

30. Логопедия. Методическое наследие. /Под ред. Л.С. Волковой.– Кн. V: Фонетико-фонематическое и общее недоразвитие речи. – М.: Педагогика, 2003. – С.125-191.

31. Логопедия / Под ред. Л.С.Волковой, С.Н.Шаховской. – М.: Педагогика, 2003. – 471с.

32. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776с.

33. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – М.: МГУ, 1979. – 307с.

34. Львов М.Р. Основы теории речи / М.Р. Львов. – М.: Издательский центр "Академия", 2000. – 248с.

35. Ляпидевский С.С., Гриншпун Б.М. О классификации речевых расстройств // Расстройства речи у детей и подростков. – М.: Просвещение, 1969. – С. 3-11.

36. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: НДІ педагогіки України, 1991. – 198с.

37. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних

навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288с.

38. Мастюкова Е.М. Дефекты речи и их происхождение //Причины возникновения и пути профилактики аномалий развития у детей / Под ред. Т.А. Власовой. – М.: АПН СССР, 1985. – С.73-95.

39. Машковська Т. Обстеження дітей із загальним недорозвитком мовлення // Дефектологія. – 2008. – №2. – С.7-21.

40. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

41. Нікіщенко Г. Підготовка дітей з вадами мовлення в компенсуючому дитячому садку (групі) // Дитячий садок. – 2005. – №35. – Вкладка.

42. Нищева Н.В. Программа коррекционно–развивающей работы в младшей логопедической группе детского сада. – СПб.: ДЕТСТВО–ПРЕСС, 2007. – 192с.

43. Основы теории и практики логопедии. /Под ред. Р.Е. Левиной. – М.: Педагогика, 1968. – 390с.

44. Преодоление общего недоразвития речи дошкольников. Учебно-методическое пособие / Под ред. Т.В. Воловец. – М.: Институт общегуманных исследований, 2002. – 256 с. – С.32-38.

45. Прищепова И.В. К вопросу об изучении предпосылок усвоения орфографии дошкольниками с ОНР/ И.В. Прищепова, Г.А. Османова// Практическая психология и логопедия. – 2007. – №4. – С.51-55.

46. Програма розвитку, навчання та виховання “ Дитина в дошкільні роки”. – 2-ге вид. – Запоріжжя: ТОВ "ЛПІС" ЛТД, 2004. – 268 с.

47. Ревуцька О. Виконання лексико-граматичних вправ молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення на заняттях української мови// Імідж сучасного педагога. – 2007. – №4. – С.47-50.

48. Ромусик М.И. Психолого-педагогическое изучение детей с общим

недоразвитием речи // Логопед в детском саду. – 2007. – №2. – С.18-21.

49. Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах: Посібник для вчителя. – К.: Магістр-8, 1997. – 256 с.

50. Семёнова И.С. Современные подходы к созданию условий для коррекционно-образовательной работы с детьми дошкольного возраста с нарушениями речи // Логопед в детском саду. – 2007. – №4. – С.54-58.

51. Синяк В.А. Логопедия: Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1985 – 87с.

52. Соботович Е.Ф. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению. – К.: ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127с.

53. Соботович Е.Ф. Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции. – К.: ІСДО, 1995. – 204с.

54. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2004. – 348с.

55. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 3. – К.: Актуальна освіта, 2006. – 148с.

56. Типове положення про дошкільні установи, для дітей з порушеннями мовлення

57. Трофименко Л. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

58. Ткаченко Т.А.: Учим говорить правильно: система коррекции общего недоразвития речи у детей 6 лет. Пособие для воспитателей, логопедов и родителей. – Москва: Гном и Д. – 2001. – 140с. – С.12-14.

59. Филичева Т. Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста: Практическое пособие. – М.: Айрис-пресс. 2004. – 224с.